
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Gavaldà i Mestres, Guillem; Varias, Carlos, dir. La hipòstasi messiànica en Maria. Comentari filològic de Lluc 1:26-38. 2019. 35 pag. (804 Grau en Estudis Clàssics)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/210948>

under the terms of the license

La hipòstasi messiànica en Maria.
Comentari filològic de Lluc 1:26-38

GUILLEM GAVALDÀ I MESTRES
TREBALL DE FI DE GRAU

La hipòstasi messiànica en Maria.

Comentari filològic de Lluc 1:26-38

GUILLEM GAVALDÀ I MESTRES

TREBALL DE FI DE GRAU

TUTOR: CARLOS VARIAS GARCÍA

Universitat Autònoma de Barcelona

Juny 2019

RESUM: El discurs apologètic de la personalitat messiànica i divina de Jesucrist encarnada dins de l'entranya de Maria i la presentació antonomàstica i tautològica de la verge durant l'ambaixada angelical presenten, per mor de llur càrrega retòrica, un escenari lingüístic força particular. En el següent estudi, doncs, es farà una exegesi del passatge de l'Anunciació de Maria per Lluc (Lc 1,26-38) i es discutirà a nivell estètic i ontològic la matèria proposada fent un exhaustiu comentari filològic.

PARAULES CLAU: Anunciació – Evangeli – Exegesi – Mariologia – Cristologia – Pneumatologia

ÍNDEX

Introducció	p. 1
a) Objectius i Metodologia	p. 1
b) Estat de la qüestió	p. 2
c) Estructura del treball	p. 2
CAPÍTOL 1: Biografia de Lluc i contextualització de l'obra	p. 4
CAPÍTOL 2: Text editat i proposta de traducció	p. 6
CAPÍTOL 3: Comentari general	p. 8
CAPÍTOL 4: Comentari i notes exegetiques	p. 14
Conclusions	p. 23
Bibliografia	p. 25
Annexos	p. 28

INTRODUCCIÓ

Aquest treball de fi de grau és la concreció de quatre anys d'estudi del grau d'Estudis Clàssics a la Universitat Autònoma de Barcelona i ha estat enllestida a finals de la primavera de l'any dos mil dinou —sota la coordinació universitària del professor Carlos Varias García—. És aquest concretar el punt climàtic en clau acadèmica de quatre anys de formació universitària i, justament, és aquesta possibilitat investigadora l'evasió d'un expedient substancialment centrat en els clàssics grecollatins per a entrellucar i posar a examen els textos bíblics.

Si bé és cert que les meves motivacions naturals a analitzar l'Evangelí de Lluc i, en concret, el misteri de l'anunciació procedeixen d'un afany obstinat i particular a sotmetre a crítica estètica i exegetica els episodis relatius a la infància i la passió de Jesús i a estudiar la figura de la verge Maria i les propietats ontològiques del déu judeocristià, també és cert que la meua proposta emocional busca el més absolut rigor crític a l'hora de laborar-lo. L'itinerari més efectiu a resoldre aquest treball és presentar en aquesta introducció: els objectius i la metodologia del treball, l'estat de la qüestió i, finalment, l'estructura interna del treball.

a) Objectius i Metodologia

L'objectiu principal d'aquest treball ha estat completar a partir de les lectures de Fitzmyer¹ i Rodríguez² —i de les moltes propostes iconogràfiques i literàries (també llegides) de l'anunciació de Maria—³ el misteri de la personalitat de Crist i la virtut agraciada de la verge natzarena. Per elaborar el treball, doncs, vaig fer una primera aproximació i lectura d'estudis d'estètica artística de les representacions de l'Anunciació⁴ i, a continuació, vaig cercar estudis de dogmàtica i història cristiana.⁵ El material recollit durant els quatre anys d'estudi de la matèria, evidentment, ha estat sintetitzat —i, per això, condensat— en el gruix bibliogràfic de l'estudi. Seguidament vaig decidir traduir⁶ els versicles en qüestió seguint el text de NA28⁷ i fer una anàlisi sintàctica completa per a comprendre l'esquelet extern de l'episodi, juntament amb una anàlisi morfològica per a la resolució de paral·lelismes i per a participar en

¹ El treball de FITZMYER (1986) ha estat, segurament, un dels més influents a l'hora de fer aquest estudi.

² L'obra en qüestió és l'article teològic de RODRÍGUEZ (1957).

³ Entre aquests estudis en destaco —d'entre molts altres— el de POU CET (2014), el de RODRÍGUEZ (2014) i el de SALVADOR (2014).

⁴ La molt reduïda recopilació que menciono està conformada per GROOTENBOER (2007), HODNE (2014) i SALVADOR (2016).

⁵ En aquest cas subratllo a MATEO (1993).

⁶ Amb diligència lectora davant dels diccionaris de BAUER (1979) i LAMPE (1968).

⁷ Es tracta del Nou Testament grec editat per Nestle-Aland (la seva primera edició pertany al 1898, tanmateix la utilitzada és la vint-i-vuitena feta el 2012).

l'exercici d'estil de l'autor. D'altra banda, per a l'elaboració de l'edició crítica de l'episodi vaig reproduir la ja mencionada edició NA28 perquè m'abellia i m'era més familiar que l'UBS5,⁸ però suprimint algunes notes de l'aparat crític per tal de limitar les lectures del material analitzat dins del corpus grec. Tot i que la transformació de l'edició NA28 que havia fet per a elaborar la meua edició crítica suposava un exercici força adust, cal assenyalar que per tal de mantenir la genuïnitat de la proposta vaig recercar, transcriure, analitzar i traduir els principals còdexs grecs escrits amb uncial,⁹ feina no pas còmode ni senzilla. Novament, més per ètica que per feina perceptible, vaig llegir, analitzar i comparar les edicions crítiques més notòries del Nou Testament¹⁰. I, de bell nou, vaig dedicar-me a llegir algunes de les introduccions a la crítica textual del Nou Testament més destacades per fer una lectura sensible i respectuosa amb el material analitzat.¹¹

b) *Estat de la qüestió*

Tot i que la investigació relativa als Evangelis és amplia i coneguda, segurament un dels manuals més complerts i actualitzats —com hem assenyalat anteriorment— és el de Fitzmyer.¹² En un principi, doncs, l'interès primigeni de la meua recerca era investigar la maternitat de Maria i analitzar la figura paradigmàtica de la verge. Amb els anys, però, juntament amb les lectures que anava completant, vaig adonar-me que la narració lucana de la infància —a diferència del *Protoevangeli de Santiago*, de l'*Evangelium armeni de la Infància* o de l'*Evangelium de Pseudo-Mateu*, entre d'altres— presentava i focalitzava una interrogació, al meu parer, força important a nivell ontològic: la personalitat de Jesucrist. Així doncs, a força de respectar el meu plantejament inicial i de completar-lo amb les noves possibilitats dels estudis llegits, vaig decidir proposar i treballar: l'anàlisi de l'Evangelium de Lluc (Lc 1,26-38) i la figura de Maria en relació amb la doble personalitat de Crist. Dit això, per tal de no embafar el cos de la tesi, a la bibliografia final mostrarem panoràmicament alguns dels manuals i estudis més ben editats d'entre tots els consultats.

c) *Estructura del treball*

Finalment, pel que fa a l'estructura del treball, hem decidit dividir-ho en quatre capítols que són: 1) Biografia de Lluc i contextualització de l'obra; 2) Text editat i proposta de traducció; 3) Comentari general; i

⁸ Es tracta de la versió del Nou Testament grec editada el 1966 per Aland, Black, Metzger i Wikgren. Actualment, la seva edició revisada més recent és la cinquena feta el 2014.

⁹ Aquests són el *Siniaticus* (S), l'*Alexandrinus* (A), el *Vaticanus* (B), l'*Ephraemi Rescriptus* (C), el *Bezae Cantabrigiensis* (D), el *Regius* (L) el *Washingtonensis* (W) i el *Koridethi* (Θ).

¹⁰ Entre les quals es troben la de TISCHENDORF (1859), TREGELLES (1857), VOGELS (1922) i ALFORD (1863), entre altres.

¹¹ Destaco les obres de WESTCOTT i HORT (1882), de VINCENT (1903) i de BOVER (1968).

¹² D'altra banda, una perfecta fotografia de l'estat de la qüestió del nostre tema podria visualitzar-se en tots els documents mencionats durant la recerca de la metodologia també al punt anterior. Des de les edicions crítiques de Aland, Black, Metzger i Wikgren fins a les lectures més recents de Rodríguez i Fitzmyer.

4) Comentari i notes exegètiques. Finalment, com a cloenda hem resumit les conclusions de l'estudi i hem ofert al lector una simbòlica i resumida bibliografia del material analitzat i uns annexos varis —formats per la informació geogràfica i cronològica dels còdexs grecs treballats, per un llistat dels Pares de l'Església més destacats en l'estudi neotestamentari, per algunes de les edicions crítiques de més renom del Nou Testament i per les signes i abreviacions utilitzades a l'aparat crític—.

CAPÍTOL I: BIOGRAFIA DE LLUC I CONTEXTUALITZACIÓ DE L'OBRA

La familiarització dels quatre artífexs —significats sota l'analogia del tetramorf— a qui es confereix l'autoria del material evangèlic es formula, intencionadament, com a principi desllorigador davant l'absència de cap identitat enfront de la condició anònima dels Evangelis. El principi, inevitablement, d'aquest estudi és, per mor de la crítica tradicional, caracteritzar l'autor de la tercera narració evangèlica sota el nom de Lluc¹³ i, per tant, fondejar la seva biografia i la gènesi de l'obra estudiada.

Atès l'hermetisme que circumda la personalitat de Lluc, és pertinent singularitzar, a flor d'aquest estudi, les tres posicions on es particularitza el caràcter del nostre autor dins del Nou Testament: és, doncs, presentat per Pau com «l'únic que està amb mi» (2 Tim 4.11), també com el seu «col·laborador» (Philem. 24) o, fins i tot, se'l nominalitza sota el títol de «l'estimat metge» (Col 4.14). Així doncs, malgrat que, amplament, l'estil dels *Fets dels Apòstols* s'ha embessonat amb el pròleg del tercer Evangeli, poques són les dades que recorden i referencien la vida de l'evangelista. En general es defensa que: 1) l'autor no era jueu ni nadiu de Palestina (desconeixent-se, per tant, la seva conversió en prosèlit del judaisme i, posteriorment, del cristianisme)¹⁴ vist que, entre altres motius, els discerniments etnogràfics i geogràfics del tercer Evangeli són exigus; 2) l'autor era, potencialment, metge,¹⁵ ja que podem deduir que es tracta d'un erudit estilat en les tradicions veterotestamentàries i les tendències lingüístiques de les escoles mèdiques hel·lèniques; 3) l'autor no va testimoniar vivencialment el ministeri de Jesucrist, dada presentada pel mateix evangelista a la Introducció de l'Evangeli;¹⁶ 4) l'autor es vincula amb Pau, per la convenient utilització de la primera persona del plural en la seva narrativa.¹⁷

Pel que fa a la data de producció de l'Evangeli, segurament, la millor solució davant el maremagnum especulatiu de la historiografia dels textos

¹³ L'estat modern de la investigació i reflexió teològica de l'obra lucana i de la seva interpretació exegètica va congruar innumerables postures les darreres dècades del passat mil·lenni. cf. DIBELIUS (1956); CONZELMANN (1960); UNNIK (1966); VIELHAUER (1966); HAENCHEN (1971). Dit això, segurament, l'obra de Fitzmyer —FITZMYER (1986)— és un dels llibres actuals més complets i panoràmics de la investigació de les diferents monografies i estudis recollits sobre l'Evangeli de Lluc.

¹⁴ La personalitat de Lluc s'oposa equidistantment amb la dels seguidors jueus de Crist a «Col. 4.11-14». Entre els estudis favorables al caràcter paganocristià de Lluc: cf. LAKE (1922); MANSON (1944); CAIRD (1963); *et al.* Per la lectura judeocristiana del tarannà de l'escriptor: cf. KING (1959); REICKE (1964); GLOVER (1964-1965); ELLIS (1974); *et al.*

¹⁵ S'ha volgut veure l'estil de Hipòcrates, Galè o Dioscòries per estudiosos com: KNOWLING (1902); HARNACK (1907); HOBART (1954). Propostes contràries les trobem a: CADBURY (1920); LINDEBOOM (1965).

¹⁶ És extensament acceptat, degut al testimoni directe que trobem a «Lc. 1,2» que l'autor no va ser testimoni ocular de les obres de Crist.

¹⁷ Algunes de les abundants lectures que s'han fet entre Pau i Lluc poden trobar-se a: VIELHAUER (1966); ENSLIN (1970); *et al.*

teològics és situar-la entre els anys 80-85, tal com s'inclina la major part de la investigació actual, pels motius anteriorment exposats i per d'altres.¹⁸

Al capdavant, la transcendència de l'autoria i cronologia d'aquesta obra per entendre el missatge cristià de l'Evangeli de Lluc és per la majoria de crítics bíblics, substancialment, irrellevant i, encara més, per concloure aquest punt és important assenyalar que la constant interpretació de la identificació de l'artífex en qüestió és considerat majoritàriament que trabuca més aviat a la polèmica que a l'apodíctica.

¹⁸ Seguirem, per tant, la proposta de Fitzmyer, en la que recull i segueix les interpretacions de: Kümmel i Wikenhausen/Schmid. Per altres observacions sobre la cronologia de l'obra: Cf. FITZMYER (1986).

ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ (1:26-38)

26 Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριήλ ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ἣ ὄνομα Ναζαρέθ 27 πρὸς παρθένον ἐμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ ἐξ οἴκου Δαυὶδ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου Μαριάμ. 28 καὶ εἰσελθὼν πρὸς αὐτὴν εἶπεν· χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ κύριος μετὰ σοῦ. 29 ἡ δὲ ἐπὶ τῷ λόγῳ διεταράχθη καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἶη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος. 30 καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ·

μὴ φοβοῦ, Μαριάμ, εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ θεῷ·

31 καὶ ἰδοὺ συλλήμψη ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἷον καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.

32 οὗτος ἔσται μέγας καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ κύριος ὁ θεὸς τὸν θρόνον Δαυὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ,

33 καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.

34 εἶπεν δὲ Μαριάμ πρὸς τὸν ἄγγελον· πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; 35 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ·

πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ

καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι·

διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται υἱὸς θεοῦ.

36 καὶ ἰδοὺ Ἐλισάβετ ἡ συγγενὶς σου καὶ αὐτὴ συνείληφεν υἷον ἐν γήρει αὐτῆς καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένην στειρά· 37 ὅτι οὐκ ἀδυνατήσῃ παρὰ τοῦ Θεοῦ πᾶν ῥῆμα. 38 εἶπεν δὲ Μαριάμ· ἰδοὺ ἡ δούλη κυρίου· γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος.

26 ἀπὸ **κ** B L W Ψ 0130 f^{1,(13)} 565. 579. 700. 892. 1241 pc : ὑπὸ A C D Θ Ψ 33 **℣** | Γαλιλαίας : Ιουδαίας **κ*** pc | ἣ ὄνομα Ναζαρέθ: om. D || 27 ἐμνηστευμένην **κ***² A B* L W pc : μεμνηστευμένην **κ***¹ B² C Θ Ψ f^{1,(13)} 33 **℣**; Or Eus: μεμνησμένην D l 2211 | ἐξ οἴκου : inser. (2,4) καὶ πατρίας **κ** C L f¹ 700. 1424 al; Eus || 28 εἰσελθὼν B L W Θ Ξ Ψ f¹ 565. 1241 pc : inser. ο ἀγγελος A C D f^{1,3} 33 **℣** (**κ** Δ 579. 700 al: inser. post αυτ.) | ὁ κύριος μετὰ σοῦ **κ** B L W Ψ f¹ 565. 579. 700. 1241 pc; Or^{lem} Eriph : inser. (42) εὐλογημένη συ εν γυναιξιν A C D Θ f^{1,3} 33 **℣**; Eus || 29 ἡ δὲ **κ** B D L W Ψ f¹ 565. 579. 1241 pc : inser. ιδουσα A C Θ 0130 f^{1,3} 33 **℣**; ακουσασα 1194 | καὶ διελογίζετο : inser. εν εαυτη D pc : inser. εν εαυτη λεγουσα Ψ 33. 892. 1241. 2542 pc || 35 τὸ γεννώμενον : inser. εκ σου C* Θ f¹ 33 pc; Ir^{lat} Tert Ad Eriph || 36 συνείληφεν **κ** B L W Ξ 565. 892 pc : συνειληφουια A C D Θ Ψ f^{1,13} 33 **℣**; Eriph || 37 τοῦ Θεοῦ **κ*** B (transp. D) L W Ξ 565 pc: τω θεω **κ**² A C Θ Ψ f^{1,13} 33 **℣** || 38 ἀπῆλθεν: απεστη D

26 L 1:19 | Mt 2:23 || 27 L 2:5 | Mt 1:18 | L 2:4 | L 3:23 ss || Jdc 6: 12 || 30 L 1:13 | Gn 6:8 | Ex 33:16 | Prv 12:2 || 31 Gn 16:11 | Jdc 13:3 | Is 7:14 | Mt 1:21-23 || 32 L 1:15 | L 1:76 | Is 9:6 etc | Mc 11:10 | 2Sm 7:12ss | 2Sm 7:16 || 33 Mch 4:7 | Dn 7:14 | H 7:24 || 35 Mt 1:18 | Act. Ap. 1:8 | L 2:23 | Is 4:3 | J 10: 36 || 37 Mt 19:26 | Gn 18:14 | Job 10:13 **Ⓞ** | Mt 42:2 | Zch 8: 6 **Ⓞ** | Mc 14:36

ANUNCI DEL NAIXEMENT DE JESÚS

26 Al sisè mes, l'àngel Gabriel va ser enviat des de Déu cap a una ciutat de Galilea, que es deia Natzaret, 27 a una verge promesa a un home de l'estirp de David, de nom Josep; i el nom de la verge era Maria.

28 I, entrant a casa d'ella, va dir:

—¡Alegra't, afavorida! El Senyor està amb tu.

29 Ella es va pertorbar per la paraula i reflexionava quina mena de cosa era aquesta salutació. 30 I l'àngel li va dir:

—No temis, Maria, perquè has trobat gràcia a la vora de Déu.

31 I vet-ho aquí, concebràs en el teu ventre i pariràs un fill; i li posaràs de nom Jesús. 32 Aquest serà gran i serà anomenat Fill de l'Altíssim, i el Senyor Déu li donarà el tron de David, el seu pare. 33 I regnarà pels segles sobre la casa de Jacob, i del seu regne no hi haurà mai fi.

34 Maria va dir a l'àngel:

—¿Com serà això, ja que no conec pas cap home?

35 I, contestant, l'àngel va dir-li:

—L'Esperit Sant descendirà sobre teu, i el poder de l'Altíssim et cobrirà d'ombra: per això, també el que et neixi serà anomenat sant, Fill de Déu. 36 I vet-ho aquí que Elisabet, la teva parenta, també ella ha concebut un fill en el seu ventre, i aquest està ja en el sisè mes d'ella, la qual era anomenada estèril. 37 Perquè per a Déu, no hi ha res impossible.

38 Maria va dir aleshores:

—Heus aquí l'esclava del Senyor; que s'acompleixi en mi segons la teva paraula.

I l'àngel va marxar de casa d'ella.

CAPÍTOL 3: COMENTARI GENERAL

L'anunci del naixement de Jesús —just com a segon episodi de la narració lucana de la infància— reverbera, paral·lelament, l'estructura de la nativitat magnífica de Joan a la de Crist, més esplèndida i més admirable encara per mor de llurs significatives dissidències i coincidències vertebrals.¹⁹ Cal exposar, doncs, en primer lloc, que les dues narratives s'embessonen, concretant els cinc elements veterotestamentaris fonamentals de l'esquema de l'«anunci»:²⁰

- 1) Entrada a l'escena del missatger (1,28);
- 2) Perplexitat de Maria (1,29);
- 3) Missatge celeste (1,30-33) on el missatger saluda a Maria pel seu nom i la convida a la tranquil·litat (1,30b), li anuncia que concebrà i engendrarà un fill (1,31a), li indica el nom que haurà de posar a l'infant (1,31b) i li descriu els trets principals de la seva personalitat (1,32-33);
- 4) Objeció de Maria (1,34bc);
- 5) Resposta i senyal: Maria concebrà virginalment; la seva cosina Isabel, tot i ser anciana, també ha concebut un fill (1,35b-37).²¹

La cristallització d'aquests elements dins la narració lucana formalitza l'estadi anterior del material veterotestamentari congriat dins del passatge i formalitza, també, la reelaboració del material imitatiu —en el que caldria reconèixer, però, l'aspror del valor històric o espontani del passatge i l'autor, concretament dins la ben admesa «historiografia imitativa» de l'Anunciació de Maria com a mirall mimètic dels relats d'Ismael, Isaac, Samsó i Samuel—²² a un estadi, difícilment, extraliterari. Anàlogament, la tradició de Mateu contraria i configura com a lectura evangèlica una situació prematrimonial entre Maria i Josep durant l'anunci i, d'altra banda, una concepció mística a partir de la potència de l'Esperit Sant.²³ És per això que la naturalesa permeable dels textos de la infància i les diferències entre Mateu i Lluc, que descorporen la unitat cohesiva dels anuncis del naixement de Jesús,²⁴ podrien simplificar-se a: 1) el destinatari de Mateu és Josep, mentre que Lluc protagonitza Maria com a consignatària del missatge; 2) la narració de Mateu no assenyala Natzaret

¹⁹ L'anunci celestial del suprem naixement descobreix, per a Zacaries, la funció existencial del seu fill Joan, i per a Maria, de manera més gloriosa i sobrenatural encara, la personalitat doble i única de Jesucrist, messiànica i davídica alhora.

²⁰ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987.

²¹ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, pp. 94.

²² WELZEN, H., 2011, p. 22.

²³ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, pp. 94-95.

²⁴ RIESTRA, J. A., 1993, p. 223.

com a espai físic fins a Mt 2,23, fet que, inevitablement, fa especular que l'anunci succeeix a Betlem, no obstant això, a Lluc s'explicita el marc geogràfic de l'acció, presentant-se Maria a «una ciutat de Galilea, que es deia Natzaret» (Lc 1,26); i 3) mentre que el passatge de Mateu és harmonitzat per les estructures tradicionals de l'Antic Testament, Lluc calca l'esquelet estructural de les narracions veterotestamentàries amb una decidida minúcia.²⁵

L'experiència, doncs, de la fertilitat de Maria té alhora —com a sentit al·legòric— la recerca d'una terra fructífera (Is 32, 15-18)²⁶. Així doncs, la inclusió de Maria dins del misteri de l'Església i del misteri de Crist amara amb una dimensió trinitària la tesi mariològica, car és tota la natura divina (la Trinitat plena) la que fecunda meravellosament a partir de l'omnipotència de Déu la pulcra entranya de Maria. La seva posició instrumental davant el misteri de l'anunciació glorifica i engrandeix la natura de l'Esperit Sant. Maria, per tant, esdevé «el sagrament viu i eficaç de l'Esperit Sant, per qui Crist és concebut en Ella per la salvació del món».²⁷

Tanmateix, pel que fa a la veracitat de l'exposat material evangèlic des del punt de vista històric —com presentàvem anteriorment, en parlar de l'autoria i cronologia de l'obra— és important determinar el seu valor categòricament secundari, l'objectiu imperiós de l'estudi és, de fet, determinar la naturalesa del missatge angelical i desembeinar la personalitat de Maria i Jesucrist —i la significança de la pneumatologia que abraça l'escena—²⁸ en un exercici de crítica exegetica.²⁹

Estructuralment, l'anunci de la concepció de l'infant Jesús el podem dividir en tres parts ben diferenciades: *a)* coordenades i personatges (vv. 26-27); *b)* missatge angelical (vv. 28-37); i *c)* resposta de Maria (v. 38).³⁰

a) Coordenades i personatges (vv. 26-27)

Si bé l'arcàngel Gabriel repeteix l'ambaixada angelical de Zacaries (Lc 1,19) atenent, aquest cop, l'anunci magnífic de Maria i si bé les coordenades cronogràfiques cohesionen la narració lucana amb l'indici continuatiu del «sisè mes» (Lc 1,26), també, d'aquesta manera, podem observar el lligam entre els dos episodis —no només en la personalitat adherent de l'àngel sinó també en la reelaboració dels materials de l'anunci de l'infant Baptista amb els de Crist—.³¹ És, però, la virginitat de Maria l'únic element descriptiu genuí de la situació que presideix la marededéu³² i, segurament,

²⁵ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 95.

²⁶ FERNÁNDEZ, D., 1978, p. 200.

²⁷ MANTEAU-BONAMY, H. M., 1971, p. 77.

²⁸ RUESTA, *op.cit.*, 1993, p. 221.

²⁹ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 96.

³⁰ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 96.

³¹ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, pp. 96-97.

³² La virginitat de Maria no ha de ser pas vista com una derivació de Is 7,14 —en contra de la lectura que fa Schneider (*non vidi, apud SCHNEIDER* (1977)) o Voss (*non vidi, apud VOSS* (1965))—. Els únics paral·lels entre Is

la seva estructura s'emmiralla amb Dt 22,23. Abans de fer l'estudi exegètic, però, també seria amable de fer menció de la tradició «virginal» d'aquest personatge —en la concepció i l'infantament del messies— en la presentació que en fa l'evangelista Mateu (Mt 1,18-25).³³

b) Missatge angelical (vv. 28-37)

L'ambaixada a Maria i el diàleg que manté juntament amb l'arcàngel³⁴ ha estat pregonament estudiat i recelat per la crítica teològica, per aquest motiu hom ha proposat que el missatge primigeni es formulava exclusivament entre els coneguts vv. 28-33 —rebutjant el neguit de Maria i la resposta pacificadora de l'àngel (vv.34-35) com a material original de la composició—. ³⁵ Originals o no, aquests versicles podrien respondre a una segona redacció del text pel mateix evangelista (incorporant una interlocució retòrica entre Maria i l'àngel) sobre la seva redacció primitiva.³⁶ Tanmateix, no és irregular l'aparició d'una objecció per part de Maria i la conseqüent resposta dins de l'episodi. L'esquema veterotestamentari d'aquest model d'anuncis configura de manera indefugible aquest fenomen i, per tant, la reproducció dels vv. 34-35 no és ni artificial ni heteròclit. La resposta de l'àngel sota el control de la veu de Zacaries a la seva anunciació és un exemple brillant del motiu literari de la mudesa del vident (cf. Dn 10,15) i, segurament, la contraposició estructural d'aquest fet amb la benevolència donada a Maria és una marca de la superioritat de l'anunciació de Crist sobre la de Joan.³⁷ És, per tant, notori destacar com per a Zacaries la seva personalitat radica en la obediència davant la llei divina, mentre que Maria és valorada per la seva gràcia³⁸ —doncs, si bé Zacaries resta passiu davant l'epifania angelical, Maria té una reacció plenament activa; la resposta de Zacaries és una mostra d'incredulitat, mentre que en Maria és una promesa de devoció—. ³⁹

Així doncs, el missatge angelical entre els vv. 28-37 configura un dels episodis cristològics i mariològics més ressonants de l'Evangeli de Lluc per

7,10-17 han de ser per mor a la seva obstinació a les diverses narracions de l'Antic Testament: «casa de David» (Lc 1,27; cf. Is 7,13), «el Senyor» (Lc 1,28; cf. Is 7,10), «verge» (Lc 1,27; cf. Is 7,14), «concebràs» (Lc 1,31; cf. Is 7,14), «pariràs» (Lc 1,31; cf. Is 7,14), «li posaràs de nom» (Lc 1,31; cf. Is 7,14), «sobre la casa» (Lc 1,33; cf. Is 7,17).

³³ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 97.

³⁴ Hi ha certs estudis que han volgut relacionar l'episodi amb la iconografia hel·lenística de Mercuri en el mite de Dànae. Cf. MATEO, 1977, pp. 37-48.

³⁵ Entre els autors que defensen aquesta teoria trobem A. Von Harnack (*non vidi, apud* VON HARNACK, 1901) entre d'altres. El major inconvenient davant d'aquesta especulació és l'aparició ininterrompuda d'aquests versicles a tots els manuscrits grecs de l'Evangeli de Lluc tal com ho assenyalen B. Brinkmann (*non vidi, apud* BRINKMANN, 1953) i V. Taylor (cf. TAYLOR, V., 1920, pp. 40-62).

³⁶ La continuïtat del missatge entre els vv. 30-33 i els vv. 36-37 sense la necessitat dels vv. 34-35, l'absència d'una rèplica calmant per un senyal punitiu en el cas paral·lel de Zacaries, la repetició tautològica de la filiació de Jesús —«Fill de l'Altíssim» (Lc 1,32) i «Fill de Déu» (Lc 1,35)— i la híbrida naturalesa cristològica d'aquests dos títols (la primera palestina i la segona aramea/hel·lenística) conviden a ponderar aquesta hipòtesi.

³⁷ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 98.

³⁸ I, per tant, la seva llibertat personal és respectada per Déu. Cf. SERRA, 1984, pp. 171-181.

³⁹ WELZEN, *op.cit.*, 2011, p. 26. Podem observar, doncs, com la incapacitat d'articulació interlocutora de Zacaries es contraposa, fermament, amb l'habilitat declarativa de la fidelitat de Maria cap a Déu; BOCK, D., 1994, pp.96-97.

mor que Gabriel —com a ambaixador diví— desvela enfront l'esbalaiament de Maria la doble i magnífica personalitat de Jesús, la seva exclusivitat existencial, i informa sobre la meravella i la puresa que suposa la seva concepció i personalitat com a mare.⁴⁰ Així, l'epicentre retòric de l'episodi és que la «personalitat de Jesús és plenament humana i, alhora, absolutament divina, perquè prové de Déu».⁴¹ El poder diví, per tant, trama l'experiència sobrenatural d'Isabel amb la de Maria. Si Déu repara la senectut d'Isabel —ja estèril— i la fa fecunda enviant-li com a fill el profeta Baptista; la potència miraculosa de l'anunci de Maria serà més esplèndida perquè transformarà la seva natura virginal en una natura maternal, engendrant a Jesús, hereu de David i Fill de Déu.

És per aquest motiu —per la consagració humana de Jesús, com a manifestació pura del *logos*⁴² en el misteri de l'anunciació i pel paral·lelisme de superioritat que manté amb el de Joan— que la potència sobrenatural de l'Esperit Sant evidenciarà el buit teòric de la fecundació virginal —menyspreant les lleis biològiques— i el significarà extraordinàriament.⁴³ Per això, segurament, la coneguda tesi mariològica de la «*conceptio per aurem*» —justificant la virginitat de la Madonna a través d'una fecundació divina feta pel seu canal auditiu— ha estat tan popularitzada⁴⁴ a través de les reproduccions artístiques i a través de gran part dels textos patristics.⁴⁵

D'altra banda, el binomi descriptiu en la caracterització de la personalitat de Jesucrist pot rastrejar-se, doncs, en dos temps ben diferenciats: un primer temps (vv. 32-33) i un de segon (v. 35). Pel que fa al primer temps, el caràcter excepcional de l'infant es reconeix en la seva filiació davídica i la seva natural funció messiànica.⁴⁶ La funció del segon temps, per tant, és clarificar el primer punt i sadollar a Crist plenament amb la seva filiació divinal.⁴⁷ L'estructura paral·lela entre els dos temps i la concreció de l'infant no només com a Messies i descendent de David, sinó també com a autèntic fill de Déu desclourà la retòrica ontològica del misteri.⁴⁸ La proposta de la fecundació casta de Maria a Lluc, però, no és genuïna, sinó

⁴⁰ Cal notar la importància patètica de les adreces utilitzades per l'àngel convidant la benaurança de Maria —1) χαῖρε; 2) κεχαριτωμένη; 3) ὁ κύριος μετὰ σοῦ— així com també cal posar en tela de judici la lectura dicotòmica envers la virtut mariana: la gràcia regalada i la gràcia genètica (cf. WELZEN, *op.cit.*, 2011, pp. 29-30).

⁴¹ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 99.

⁴² GONZÁLEZ, J. I., 1996, p. 17.

⁴³ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 100.

⁴⁴ Entre alguns dels autors espanyols que han referenciat l'anunciació de Maria dins la seva obra cal destacar Berceo, Gómez Manrique i Fray Iñigo de Mendoza, entre d'altres.

⁴⁵ El doll lumínic de l'Altíssim pregonant l'orella de Maria enlloc del seu úter virginal ha despertat la paralitzant iconografia de l'hàlit fertilitzant i la simbologia tradicional del vidre sense màcula. Cf. SALVADOR, J. M., 2015, pp. 193-230; GONZÁLEZ, *op.cit.*, 1996, pp. 11-45; TOLNAY, C., 1959, pp. 65-77; *et al.*

⁴⁶ És notori observar les correlacions exactes amb l'oracle de Natan: «et donaré un gran nom» (2 Sm 7,9) i «serà gran» (Lc 1,32); «el seu tron» (2 Sm 7,13) i «el tron de David, el seu pare»; «ell serà per a mi un fill» (2 Sm 7,14) i «Fill de l'Altíssim» (Lc 1,32); «la teva casa i el teu regne» (2 Sm 7,16) i «regnarà per sempre en la casa de Jacob» (Lc 1,33). D'altra banda, també s'ha volgut veure una reproducció de 1 Cr 17,11-14.

⁴⁷ WELZEN, *op.cit.*, 2011, p. 24.

⁴⁸ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 101.

que es fonamenta en la tradició que Mateu (Mt 1,18-25) també havia recollit i que Pau ja havia sintetitzat (Rom 1,3-4) sobre fragments anteriors de la proclamació *kerigmàtica* de Jesús i, per tant, el títol cristològic de la seva naturalesa divina expressa la seva futura identitat ressuscitada (cf. Rom 1,4; Act. Ap. 13,33). Així doncs, la personalitat de Jesucrist, com a fill de Déu, revela de manera inevitable i fatídica, des de l'anunciació de Maria, el misteri de la creu,⁴⁹ la pròxima redempció i la seva actitud ressuscitada.⁵⁰

La floració de la hipòstasi messiànica en Maria esdevindria, per tant, la conseqüència directa de la seva capacitat conceptiva i engendradora del fill de Déu: «De la mateixa manera que el Fill és la imatge natural del Pare, i com a conseqüència imatge del tot semblant a Ell, i el Paràclit després, de la mateixa manera, és imatge del Fill, així també la Mare d'aquest Fill és imatge del Paràclit, no certament per naturalesa, sinó per participació i per gràcia, no obstant com per a representar de manera inapreciable al prototip, més aviat que qualsevol altra criatura».⁵¹

Dit això, caldria concloure que l'epicentre teòric del misteri de l'anunciació cal contemplar-lo a partir de l'afirmació cristològica de la doble natura de Jesucrist. El missatge angelical, de manera secundària, mostraria —sobretot en la indirecta personalitat de la mare a través de la de l'infant—⁵² la maternitat sobtada de Maria i la seva concepció virginal, les quals posseeixen una absoluta càrrega mariològica culminada en el verb *κεχαριτωμένη* (Lc 1,28) com a do que s'atorga a Maria per mor de la seva virtut.

c) *Resposta de Maria (v. 38)*

L'autoretrat espontani de Maria determinant-se com a esclava de Déu, segurament, és el tret més característic de la seva personalitat davant l'apertura del misteri de l'anunciació —per mor a la seva oposició simbòlica amb la figura d'Eva—.⁵³ La seva actitud col·laboradora davant l'empresa divina esdevindrà el model d'excel·lència dels fidels⁵⁴ —lloada per la seva cosina Isabel (Lc 1,45) o, fins i tot, proclamada sota el signe del favor (Lc 1,48)—.⁵⁵ Així doncs, pel que fa a la cloenda del comentari general, la interpretació correcta d'aquest episodi és la reformulació literària i retòrica, en un tercer estadi de la tradició evangèlica (tal com assenyalàvem anteriorment), de la concepció de Maria i, concretament, de

⁴⁹ És interessant observar la lectura arquitectònica també al programa iconogràfic de Jaca a: MORALEJO, S., 1977, p. 194.

⁵⁰ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 102; RUESTA, *op.cit.*, 1993, p. 223.

⁵¹ ROSCHINI, G. M., 1976-1977, p. 139.

⁵² WELZEN, *op.cit.*, 2011, pp. 25-27.

⁵³ GONZÁLEZ, *op.cit.*, 1996, p. 27.

⁵⁴ Cal observar aquesta personalitat oferta a la rendició i la fidelitat com a tret biològic em la naturalesa de Maria i genètic en la identitat de Crist. La comparació entre Lc 22,42 i Lc 1,38 fa evident la subordinació humana d'aquests dos personatges i la seva caracterització lligada sota la voluntat divinal (cf. WELZEN, *op.cit.*, 2011, p. 30).

⁵⁵ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, pp. 103-105.

la personalitat doble de Jesús. L'opció òptima per examinar els materials exposats és a partir d'un primmirat estudi exegetíc.⁵⁶

⁵⁶ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, pp. 105-108.

CAPÍTOL 4: COMENTARI I NOTES EXEGÈTIQUES

v. 26. Al sisè mes

La referència cronogràfica amb la qual s'inicia l'episodi de l'anunciació de Maria vertebrava la continuïtat narrativa amb el seu anterior (Lc 1,24)⁵⁷ i correspon a l'espai temporal de la gestació de Joan dins del ventre d'Isabel.

L'àngel Gabriel

Si bé l'arcàngel ja és presentat a l'obra lucana a Lc 1,11 i nominalitzat a Lc 1,19, cal assenyalar que l'angelofania respon a la transcendència divina dins d'un cos celestial i la catalogació d'aquest en una jerarquia angèlica — profundament popularitzada en la literatura apocalíptica—. ⁵⁸ Gabriel, doncs, com a personatge bíblic, suscita l'epifania a Daniel (Dn 9, 21, 8,16) i, d'altra banda, és distingit com un dels tres àngels dins la literatura veterotestamentària juntament amb Miquel (Dn 10,13; 12,1) i Rafael (Tob 3,17).⁵⁹ L'angelologia del judaisme primitiu utilitza formes arcaïques per la composició dels noms dels àngels, així és com reben la terminació *-ēl* («Déu») que posteriorment es va convertir en la denominació del déu d'Israel, *Yhwh*.⁶⁰

Va ser enviat des de Déu

Aquesta construcció cal distingir-la a partir de l'origen locatiu del cel i no pas de la idiosincràsia i personalitat del Totpoderós, car la l'expressió grega convida a la descripció espacial de l'escena, indicant el subjecte agent de l'acció passiva, amb l'ús de la preposició *ἀπὸ* — construcció no gens irregular dins l'obra de l'evangelista (cf. Lc 6,18; 7,35; 8,43; 17,25; Act. Ap. 2,22; 4,36; *et al.*)— enlloc de la tradicional *ὑπὸ*, tot i que la tradició manuscrita hi vacil·la. La construcció amb *ἀπὸ*, doncs, dins del grec neotestamentari, pot atendre a construccions semítiques i, per tant, no marcar exclusivament un allunyament espacial, sinó també indicar, com hem dit, el subjecte agent de l'oració.⁶¹

Cap a una ciutat de Galilea, que es deia Natzaret

Tot i que la referència topogràfica de Natzaret s'omet en alguns manuscrits —i tampoc apareix dins la literatura veterotestamentària, les obres de Flavi Josep ni la literatura rabínica—, els còdexs grecs més importants la presenten. Dit això, tenim consciència d'aquest llogaret gràcies a una inscripció hebrea de Casarea del Mar (datada d'entre finals

⁵⁷ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 109.

⁵⁸ Lluc, per tant, identifica Gabriel amb l'«àngel del Senyor» (Lc 1,19) atorgant al missatger de Déu una personalitat (cf. Lc 2,9; Act. Ap. 5,19; 8,26; 12,7.23)

⁵⁹ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 84.

⁶⁰ D'aquesta manera, el nom de *Gabriel* significa «Déu és el meu heroi» o «Déu és el meu guerrer» i no pas «home de Déu» com hom ha volgut veure.

⁶¹ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 109; BOCK, D., *op. cit.*, 1994, p.99.

del segle III i principis del IV dC), el qual, posteriorment, gràcies a les fonts bíbliques va adquirir notorietat durant l'època tardana.⁶²

v. 27. A una verge

L'ús de *παρθένο*s («verge») en la caracterització de Maria és profundament connotatiu i prepara, decididament, la personalitat de la marededéu —juntament amb la descripció dels versos següents— en el misteri de la seva maternitat meravellosa.⁶³

Promesa a un home

L'etnologia palestina de l'època presenta dos etapes ben diferenciades que experimentava la dona envers la institució del matrimoni:⁶⁴ el compromís prematrimonial —conformat per la sol·licitud de la mà de la donzella, l'acord amb testimonis i l'abonament de la dot de la núvia (*mōbar*) — i el matrimoni pròpiament dit —en el qual el marit prenien muller i se l'enduia a llur casa—. ⁶⁵ Aleshores, el marit posseïa tots els drets legals de la muller i només el divorci (imposat pel marit) o l'adulteri (jutjat com a violació dels drets maritals) podia donar fi a la relació. Un cop celebrada la cerimònia del compromís prematrimonial, sovint la donzella seguia vivint a la seva casa paterna un any fins que el marit se l'enduia oficialment a la nova llar.⁶⁶

De l'estirp de David

Aquest títol pertany tradicionalment a l'ascendència davídica de Josep (Re 12,19; 2 Cr 23,3; Lc 2,4; Lc 3,23-38)⁶⁷ i prepara la futura relació que s'anunciarà de Jesús amb la dinastia de David (Rom 1,3; Mt 1,1.20; 2 Tim 2,8).

De nom Josep

El nom de Josep, de profundes arrels veterotestamentàries, queda explicat a Gn 30,24 on es declara que significa «El Senyor em doni un altre».⁶⁸ Mentre que la narració lucana no afegeix gaire informació de la història de Josep, és interessant destacar que Mateu desenvolupa la psicologia del personatge com a cercador dels designis de Déu enmig dels conflictes de l'home.⁶⁹

⁶² FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 109.

⁶³ La no definició de Maria sota el nom *παῖς, παιδίσκη ο κοράσιον* i l'ús, en canvi, de *παρθένο*s intensifica la seva natura virginal per sobre de la seva innocència jovial. Maria és tota pulcra, doncs, més aviat per mor de la seva essència casta que per la seva minyonia.

⁶⁴ L'ús del participi perfet de passiu del verb *μνηστεύω* fa pensar en Dt, 22,23.

⁶⁵ BOCK, D., *op. cit.*, 1994, p.100.

⁶⁶ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, pp. 110-111.

⁶⁷ Orígens i altres van voler interpretar-ho com a títol de Maria (despertant la fabulació de la descendència de David de la verge, fet mai aparegut en la literatura veterotestamentària). Maria, més aviat, era filla d'Aaron com ho fou Isabel (Lc 1,5,36).

⁶⁸ Com a diminutiu del nom teofòric *Yōsēp-yāb* («El Senyor afegeixi» més fills).

⁶⁹ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 111.

I el nom de la verge era Maria

La presentació del nom de Maria és una construcció paral·lela a Lc 1,5 quan es presenta Isabel. D'altra banda, el nom de la verge remet directament al nom de la germana de Moisès (Ex 15,20).⁷⁰ *Miryam* —a partir del qual deriva *Maria(m)*— és un nom semític, d'origen craneu i relacionat amb la paraula (també ugarítica i hebrea) *mrym* que significa «altura» o «cúspide».⁷¹ Com a nom propi, potencialment, tindria el valor d'«excel·lència», relacionat amb altres noms femenins abstractes com *Hannāh* («Gràcia») o *'Ednāh* («Delícia»)⁷²

v. 28. I, entrant a casa d'ella

A partir d'aquí s'inicia el missatge pròpiament dit de la nativitat de Jesucrist a Maria. Hom ha considerat, seguint la lectura irregular de l'anunciació psicològica de Maria—justificada a partir de la pertorbació de la verge sense haver-hi referència descriptiva de l'àngel—, que «*πρὸς αὐτήν*» es contraposa directament amb «*ἀπ' αὐτῆς*» del final de l'ambaixada celeste i té un valor locatiu, no pas dins l'escenari geogràfic, sinó dins l'escenari emocional de Maria (cf. nota exegètica Lc 1,34 i nota exegètica Lc 1,38), tanmateix en la nostra edició i interpretació hem preferit seguir la lectura majoritària pels comentaristes del versicle en qüestió.

¡Alegra't!

L'ambaixada angelical s'inicia amb l'ús de l'imperatiu singular de present del verb *χαίρω* —ja popular dins la literatura grega i la tradició neotestamentària (Mt 26,49; Mt 28,9)—, convidant a la verge a experimentar un sentiment de joia⁷³ que prendrà ressonància amb la torbació de Maria davant el missatge de l'àngel (Lc 1,29). Evidentment, com assenyalarem a continuació, amb la construcció *χαῖρε, κεχαριτωμένη*, Lluc ha intentat formar una figura etimològica força interessant.⁷⁴

Afavorida

Aquest participi en perfet mitjà i en valor vocatiu funciona com a epítet de Maria i presenta la plenitud dels favors de Déu congruats en la seva personalitat. La condició congraciada de Maria pot designar, per mor del participi de perfet utilitzat, un estat perenne i immutable de la personalitat innata i natural de la verge —amarada per la virtut divina des del seu naixement—, tanmateix l'ús del perfet també convida al valor

⁷⁰ Tot i que Lluc recull l'escriptura d'aquest nom en els textos de l'Antic Testament presentant-la com a *Mariam*, alguns manuscrits i exemples de la literatura extrabíblica presenten la forma abreviada de *Maria*.

⁷¹ BOCK, D., *op. cit.*, 1994, p. 100.

⁷² FITZMYER, J. A., *op. cit.*, 1987, pp. 111-112.

⁷³ La literalitat de l'expressió, i la traducció que hem seguit en l'edició del nostre text, ha estat defensada per diferents comentaristes. L'ús popular de salutacions en el Nou Testament s'articula amb el verb *εἰρηνέω* («pau»; cf. Lc 10,5; Jn 20,19.21.26). Així doncs, l'ús imperatiu de *χαίρω* en l'Antic Testament posseeix el seu valor etimològic (Sof 3,14; Jl 2,21; Zac 9,9; Lam 4,21). Els comentaristes citats volen veure un paral·lisme amb Lc 1,30 («*μὴ φοβοῦ*») i es considera que Lluc referencia el passatge de la filla de Sinó (Sof 3,14-17).

⁷⁴ FITZMYER, J. A., *op. cit.*, 1987, pp. 112-114.

antagònic —interromput i inèdit— de la seva transformació mortal i sensible en un estat etern i permanent des d'aleshores, car el nou fruit de Déu és gestat dins del seu ventre i ella ha estat assignada per la seva immillorable natura humana.⁷⁵

El Senyor està amb tu

La forma emotiva del missatge com a salutació només apareix dins la literatura veterotestamentària a Rut 2,4 —amb una funció desiderativa— i Jue 6,12 —amb una funció declarativa—. ⁷⁶ En el segon cas l'estructura de la salutació i l'angelofania conviden a interpretar la narració lucana amb un valor també explanatori.

v. 29. Ella es va pertorbar per la paraula

L'ús de *διαταράσσω* —amb el preverbi que intensifica la forma *ταράσσω* a Zacaries— accentua la majúscula torbació de Maria. Tot i que alguns còdexs intenten justificar la perplexitat de la verge a la imatge de l'àngel, el text explicita la situació interna que Maria experimenta amb la paraula del missatger.⁷⁷

v. 30. No temis, Maria

Construcció típica de l'Antic Testament amb la que Déu o el missatger celestial inspira a la tranquil·litat del destinatari (Gn 15,1; Dn 10,12.19; Lc 1,13; 2,10; *et al.*).

v. 31. Concebràs en el teu ventre i pariràs un fill

El missatge, a l'Antic Testament, sovint fa referència a una dona ja encinta (cf. Gn 16,11) i d'altres, a una que aviat ho estarà (cf. Jue 13,3.5) —depenent de l'ús temporal del verb de la construcció—. En aquest cas, Lluc ha optat per presentar i caracteritzar tota la resta del missatge en un ferm ús del futur.

I li posaràs de nom Jesús

Aquesta construcció repeteix la ja formulada a Lc 1,13 i altres formules veterotestamentàries i neotestamentàries (Gn 3,20; Is 9,5; Jr 11,16; Tob 1,9; Mt 1,23). A diferència de Mateu, Lluc no insisteix en l'etimologia del nom de Jesús. No obstant, hem d'assenyalar que el nom prové de la forma grega *Iēsous* provinent del nom hebreu *Yehōšúa'* («Josué»). Es tracta d'un nom teofòric derivat de *Yābū* («Yhwh») i l'imperatiu de *šw* («ajudar»). Així doncs, el nom de Jesús significaria «Senyor, ajuda'm», al·ludint als crims

⁷⁵ La teologia escolàstica considera aquest favor com un carisma (*gratia gratis data*), però en els seus orígens la virtut de la verge és curulla i absoluta com hem assenyalat. La tradició llatina de la Vulgata (*gratia plena*) és, indubtablement, la que ha popularitzat la probitat limitada de Maria, reduint la pletòrica i extraordinària condició en la qual es troba a l'obra lucana. D'altra banda és important assenyalar l'afegit en alguns còdexs de Lc 1,42 per algun copista de «*εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί*» en aquest passatge. Cf. RODRÍGUEZ, I., *op. cit.*, 1957, pp. 233-244.

⁷⁶ FITZMYER, J. A., *op. cit.*, 1987, p. 115.

⁷⁷ BOCK, D., *op. cit.*, 1994, p. 102; RODRÍGUEZ, I., *op. cit.*, 1957, pp. 245-250.

del part. *Yebōšūa'* va acabar abreviant-se a *Yōšūa'* i, més tard, a *Yēšūa'* —que l'Antic Testament va transmetre com a *Iēsous*—. ⁷⁸

v. 32. Aquest serà gran

La presentació de la personalitat de Jesús, iniciada aquí, és un evident paral·lelisme amb la d'Ismael (Gn 16,12). En aquest cas, però, l'ús de *μέγας* té un valor absolut, sense connotacions contextuals.

Serà anomenat Fill de l'Altíssim

L'apel·latiu *ὕψιστος* («*altíssim*») és un epítet de Júpiter ja per Píndar (*Oda Nemea* 1,60; 11,2) i aquesta expressió no és estrafolària a les inscripcions greco-romanes, però, tanmateix, el seu ús absolut ha d'estar relacionat amb el títol hebreu *'Elyōn* o amb l'arameu *'Illāl* («*Altíssim*», «*Suprem*»). ⁷⁹

El tron de David, el seu pare

Aquesta és una clara referència a 2 Sm 7,12-13.

v. 33 I regnarà pels segles

La reialesa de Jesús cristal·litza en aquest vers i posteriorment dins la narració lucana.

Sobre la casa de Jacob

Títol veterotestamentari per a referir-se tradicionalment a Israel (Ex 19,3; Is 2,5-6; 8,17; *et al.*).

Del seu regne no hi haurà mai fi

El regnat perenne del messies, evidentment, correspon al caràcter reial de Jesús —presentat en aquest versicle— i a la seva personalitat restauradora de l'antiga monarquia de David (Sal 45,7; Am 9,11). D'altra banda, s'aproxima literàriament a les descripcions d'Is 9,6 i Dn 7,14.

v. 34. ¿Com serà això?

Com hem evidenciat al Comentari general, cal comparar la resposta de la torbació de Maria amb la de Zacaries (Lc 1,18).

Ja que no conec pas cap home

Aquesta frase presenta problemes interpretatius. Si bé és cert que el verb s'utilitza com a eufemisme de les relacions conjugals (Jue 11,39; 21,12; Gn 19,8; Mt 1,25) i que Maria ha estat descrita anteriorment en un estat virginal, la interpretació de la pregunta podria gravitar envers una funció emotiva i pleonàstica de la personalitat que ja coneixem de Maria o bé envers una manifestació retòrica de la seva psicologia: a) com a vot de

⁷⁸ L'homonímia de *Yēšūa'* i *yēšū'āb* —forma de *yš'* («*salvació*») — va fer que popularment es pensés que el nom de Jesús provenia de la segona arrel, tal com Mateu erròniament afirma (Mt 1,21). Cf. FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 117.

⁷⁹ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 118; BOCK, D., *op. cit.*, 1994, p. 105.

virginitat perpetua dins de l'àmbit privat; b) com a desorientació davant de l'anunci; c) com a atribolament; o d) com a referència al passat.⁸⁰ Sigui com sigui, aquestes interpretacions aproximen la construcció de l'anunci a un pla extraliterari que s'allunya de la formulació exclusivament narrativa d'aquest.⁸¹

v. 35. L'Esperit Sant

Habitualment les dues construccions següents («*Esperit Sant*» i «*poder de l'Altíssim*»; «*descendirà sobre teu*» i «*et cobrirà d'ombra*») suspenen un eco hebreu en la seva formulació poètica i paral·lela. Així doncs, s'indica que l'Esperit Sant té la facultat creativa de Déu (Lc 4,14; Act. Ap. 1,8; 10,38; *et al.*) sobre l'ésser humà, en aquest cas a Maria. Altres lectures posteriors han volgut veure l'Esperit Sant com a una de les personalitats de la Trinitat —idea que es consolida abans del segle IV dC—, però, des de la interpretació del passatge en qüestió, l'aparició de «*l'Altíssim*», «*el Fill de Déu*» i «*l'Esperit Sant*» preparen, de manera molt primitiva i sense una veritable sistematització ni doctrina, les teories posteriors de la Trinitat.⁸²

Descendirà sobre teu

El verb *ἐπέρχομαι* només es rastreja, en tota la tradició evangèlica, dins l'obra de Lluc (Lc 11,22; 21,26; Act. Ap. 1,8; 8,24; *et al.*) i, fora de l'obra lucana, a dos escrits més (Ef 2,7 i Sant 5,1). I, tot i que a Act. Ap. 1,8 es relaciona amb *πνεῦμα ἅγιον*, el cas que ens pertoca és l'únic on no es relaciona cap experiència sexual. Com hem assenyalat anteriorment, aquesta expressió pot tenir el seu origen en Is 32,15 en el context de la fertilitat de la terra, però, sense cap dubte, el passatge expressa la direccionalitat de Déu saturant la seva naturalesa divina al ventre de Maria.⁸³

Et cobrirà d'ombra

La descripció d'aquesta escena és purament figurativa. En aquest cas, *ἐπισκιάζω* descriu la presència de Déu sobre Maria semblant a la situació de Ex 40,35. Tanmateix, aquest passatge no pot interpretar-se com un exercici de hierogàmia, car el versicle només descriu la figura divina en una situació de superioritat espacial dins l'escena i no pas, com hem dit anteriorment, en una construcció poètica típica d'escenes eròtiques.

Per això, també el que et neixi

La conjunció inicial —utilitzada pluralment dins les obres lucanes (Lc 7,7; Act. Ap. 10,29; 15,19; 20,31; *et al.*)— té un valor causal, lligant la concepció sobrenatural de Maria i la filiació divina de Jesucrist. Així doncs, es pot afirmar que per a Lluc la existència de Crist comença en aquest

⁸⁰ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, pp. 119-123.

⁸¹ BOCK, D., *op. cit.*, 1994, pp. 109-111.

⁸² FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, pp. 123-124.

⁸³ BOCK, D., *op. cit.*, 1994, pp.111-115.

episodi i no pot ser sempiterna. D'altra banda, segurament, cal sobreentendre un substantiu neutre («βρέφος»), però, no obstant això, hem volgut entendre i traduir l'oració amb l'el·lipsi presentada. Així doncs, en Heròdot i altres autors clàssics ja es presenta aquesta resolució per designar a "fill". En un altre ordre, cal mencionar que alguns manuscrits incorporen en aquestes línies ἐκ σου («des de tu», «del teu ventre»)⁸⁴.

Sant

L'adjectiu ἅγιον és força particular i indefinit en aquesta situació. Hom ha volgut veure-ho com un atribut d'una frase el·líptica («serà sant, i serà anomenat Fill de Déu»), altres com a un adjectiu substantivat amb funció de subjecte («el Sant que et naixerà serà anomenat Fill de Déu»), nosaltres, d'altra banda, hem preferit contemplar-lo en la seva funció predicativa i, per tant, menys irregular que les anteriors.⁸⁵

Fill de Déu

Primer cop dins la narració lucana que apareix aquest títol que guarda estreta relació amb «*Fill de l'Altíssim*» (cf. «nota exegetica a Lc 1,32»).

v. 36. Elisabet, la teva parenta

La relació de parentiu entre Elisabet i Maria, presentant-se de manera genèrica, no es concreta en el versicle. L'uc. Al no haver utilitzat el terme ἀνεψιός, convida als comentaristes a interpretar que les dues dones podrien no ésser cosines, així com, directament, també és afectada la relació de parentiu entre Joan Baptista i Jesús (cf. Jn 1,33). Segurament, això és degut a una barreja de tradicions.

I aquest està ja en el sisè mes d'ella

Repetint la informació ja narrada anteriorment (Lc 1,26), és revela el secret d'Isabel a Maria.

v. 37. Perquè per a Déu, no hi ha res impossible

L'ambigüitat del terme ῥῆμα («paraula», «llenguatge») configura un joc lingüístic força curiós. D'altra banda, la cloenda del missatge de epifania repeteix l'estructura de Gn 18,14 on Déu, dirigint-se a Abraham, li presenta la benvinguda maternitat de Sara, la seva muller, ja en edat estèril per mor de la seva senectut.⁸⁶ D'altra banda, l'ús del verb en futur pot tenir un valor de present etern com hem assenyalat a la traducció.

v. 38. Heus aquí l'esclava del Senyor

Maria encarna l'obediència humana davant la paraula divina i la voluntària humiliació de la seva personalitat al servei respectuós i modest

⁸⁴ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, pp. 125-126

⁸⁵ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 126.

⁸⁶ FITZMYER, J. A., *op.cit.*, 1987, p. 127.

de Déu en perfecta consonància amb l'episodi d'Ana, mare de Samuel (1 Sm 1,11).⁸⁷

I l'àngel va marxar de casa d'ella

L'epifania i ambaixada celestial finalitza aquí seguint la fórmula típica de cloenda de l'anunci com també passa a Lc 1,23.56; 2,15.20.39; *et al.*). És interessant veure el paral·lelisme amb l'aparició de Gabriel a Maria (cf. nota exegetica de Lc 1,28).

⁸⁷ BOCK, D., *op. cit.*, 1994, p.116.

CONCLUSIONS

La culminació del misteri de la tríade sacrosanta —just com naturalesa indivisible i pura però, alhora, també com a imatge atomitzada d'un únic prototip— i l'edificació del temple redemptor i del santuari cristià sota la figura de la verge Maria fa, segurament, la seva tímida primera escaleta literària dins l'analitzat episodi de l'Evangeli de Lluc. Després de les revisions del text, de l'anàlisi dels versicles i de la densitat de l'estudi presentat, resoldrem aquest treball amb una cloenda final fixant les principals qüestions treballades i convidant al lector a continuar la investigació —si l'abelleix— en un futur.

Així doncs, escau presentar —per oferir una lectura menys desgavellada— les diferents fites que resoldrem en aquestes conclusions: a) l'emotivitat superlativa de l'anunciació de Maria; b) la dualitat genèsica i escatològica de Crist; c) la singular personalitat de Jesús; d) la gràcia sobreabundant de Maria; e) la dimensió trinitària de l'anunciació; i f) la previsualització lucana de la hipòstasi.

Malgrat la brevetat explicativa d'aquestes conclusions —per mor de la dimensió de l'estudi—, la bibliografia proposada al final del monogràfic té la intenció d'apropar críticament al lector dins de l'anàlisi del tema. Dit això, és convenient encetar les conclusions:

a) L'emotivitat superlativa de l'anunciació de Maria

És evident assenyalar que la inefabilitat de l'encarnació del Fill de Déu dins la litúrgia cristiana es presenta d'una manera única i superior a l'episodi de l'anunciació de Maria. L'emotivitat de la commoció de Maria —cal contraposar-ho amb la prosopografia de Gabriel en l'episodi anterior de Zacaries— no és expressada en cap moment per la imatge angelical, sinó més aviat per la seva percepció auditiva «ἐπὶ τῷ λόγῳ» (Lc 1,29). L'ús de «διεταράχθη» té un valor majúscul i intensiu. Ja Homer utilitza el verb sense el preverbi per mostrar el maremàgnum marí que causa el naufragi d'Odisseu (Od 5,291; 5,304) o, dins de les narracions veterotestamentàries es presenta també un huracà amenaçant descrit per Isaïes (Is 51,15). Si bé, en el seu ús metafòric, aquest verb presenta una agitació absoluta de l'ànima dels personatges —com es presenta l'esglai que pateixen els apòstols quan veuen a Crist caminar sobre les aigües (Mt 14,26), quan apareix ressuscitat (Lc 24,38), quan Crist es commou pel plor de Maria (Io 11,33) o quan Pere el nega tres cops (Io, 14,1)—, el patetisme de l'angoixa absoluta i convulsa de la verge de Natzaret és superior pel valor intensiu del preverbi utilitzat. És, segurament, aquesta torbació tan profunda i especial, perquè la seva humilitat davant l'ambaixada divina és superior a la resta.

b) *La dualitat genèsica i escatològica de Crist*

La previsualització del misteri de la creu dins la personalitat de Jesús —i, per tant, la lectura apocalíptica que hem anunciat anteriorment— culmina la seva paradoxa en, justament, la nativitat del Fill de Déu. La dualitat genèsica i escatològica de Crist prefigura la inevitable futura personalitat ressuscitada del Redemptor. Aquest antagonisme entre l'encarnació de la vida i la mort dins un cos encara per néixer és correlaciona, de manera directa, en la comparativa d'Eva i Maria. Si Jesús és el nou Adam, Maria és conseqüentment la redemptora del pecat original. La *conceptio per aurem* va suposar l'al·legoria perfecta per demostrar com Eva a partir de la paraula de la serp paria el pecat, però com Maria a partir de l'alegria còsmica del missatge de Déu engendrava l'antídote del món.

c) *La singular personalitat de Jesús*

La personalitat de Jesús és —com hem anunciat anteriorment de manera repetida— doble i meravellosa. Si una de les seves natures és clarament humana, messiànica, perible i redemptora, l'altra és purament divina, eterna, sublim i sobrenatural. La perfecció de l'ésser, congriada en la doble essència de Crist —excel·lentment híbrida i impecablement immillorable—, s'evidencia en el seu llinatge davídic i en la seva ascendència com a Fill de Déu. Així doncs, la identitat de Jesús prové i, alhora, organitza la naturalesa imprevista de la seva mare, Maria.

d) *La gràcia sobreabundant de Maria*

L'apel·lació celestial presenta una síntesi meravellosa i plena en el «*χαῖρε, κεχαριτωμένη*» (Lc 1,28) —entès per molts com el primer tractat de mariologia de la literatura— i seguit pel «*ὁ κύριος μετὰ σοῦ*», el qual remet directament a la salutació de Gedeó (Jue 6:12) però amb un valor major degut a la seva posició després de l'epítet sobreabundant de Maria. Així doncs, el «*χαῖρε*» («alegra't», «gaudeix») sembla tenir un valor més aviat imperatiu per a l'alegria messiànica que no pas una salutació. I, per tant, convida tota l'escena a una joia intimidatòria perquè l'alegria messiànica és còsmica i absoluta. D'altra banda, però, molt s'ha especulat sobre el valor superlatiu de l'expressió «*κεχαριτωμένη*», el qual expressa la plenitud de gràcia amb la que és coronada Maria per mor de la seva forma en perfet, fet que trama l'experiència congraciada de la verge abans de l'ambaixada de l'àngel i durant el missatge pròpiament dit. Així doncs, la gràcia de Maria es presenta completa i perfecta i, per això, els Pares de l'Església grega han volgut veure el perfet com el temps òptim per expressar un present etern. Cal observar, però, que la gràcia de Maria és doble alhora: 1) és externa, carismàtica i pública, vinculada a l'economia de la redempció i 2) és íntima i personal com a revelació de la seva autèntica identitat dins el regne celeste. De fet, l'epicentre narratiu de l'episodi és, sense cap dubte, la gràcia, la qual és presentada de manera triple dins de l'anunciació «*χαῖρε*;

κεχαριτωμένη; εὔρες γὰρ χάριν». D'altra banda, és important comentar que Maria és plenament agraciada degut a la companyonia del Senyor «ὁ κύριος μετὰ σοῦ» sobre la seva figura virginal i pura «παρθένοσ» (Lc 1,27) que magnifica la superioritat del seu relat i maternitat sobre la d'Isabel.

e) *La dimensió trinitària de l'anunciació*

L'episodi de l'anunciació harmonitza la múltiple naturalesa de la tríada cristiana, constituint una narració que organitza i prefigura les tres cares de la divinitat —tot i que és anacrònic justificar la voluntat de Lluc a teoritzar sobre la Trinitat— de manera diferenciada. L'escenari narratiu, per tant, revela la figura del Fill, la figura del Pare i, fins i tot, explicita la figura de l'Esperit Sant, actuant totes tres sobre Maria. Dit això i tal com al Concili Vaticà II es va insistir, la comunió de la naturalesa de Déu, que és una i pura però alhora triple, té una funció sinèrgica per a l'actuació facultativa i sobrenatural de futur còsmic i humà.

f) *La previsualització lucana de la hipòstasi*

El concepte de la hipòstasi ha entortolligat les relacions entre la pneumatologia, la cristologia i la mariologia en un aprofundiment particular del misteri. L'encarnació de Déu altera i excita els fonaments jeràrquics de les correspondències humanes amb la divina. Si Jesús és una figuració de Déu en la seva forma humana i Maria concep Jesús al seu ventre, Maria intensifica la seva naturalesa mortal a una naturalesa —per mor de la criatura de les seves entranyes— divina. La urgència de la hipòstasi de Déu en el cos de Crist és visible en la missió del »verb«, perquè acull i reconeix la presència indissoluble de la profunda compenetració mortal i divina d'aquest mateix i magnífic ésser. En aquest cas, els comentaris ulteriors a l'Evangeli de Lluc transparenten les opacitats del misteri. Tot i que la narració lucana no elucubra ni resol aquest problema, és cert que d'altra banda construeix una previsualització neotestamentària de la hipòstasi.

* * *

Com a cloenda d'aquest estudi, cal apuntar que la història de la salvació bíblica és profundament valorada dins l'anunci del naixement de Crist de l'obra lucana. Es presenta el temple humà i maternal de la divinitat —extraordinàriament suprem sota la figura de Maria— i també es projecta el conflicte ontològic de la essència divina i salvadora de Jesús. Finalment, la refinació de les formes veterotestamentàries i l'estil depurat de Lluc poleixen un anunci que, ben segur, configura un dels clímax narratius més llustrosos de la tradició evangèlica.

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA GENERAL: DICCIONARIS, EDICIONS CRÍTQUES I MANUALS

- ALFORD, H. (1863). *The Greek Testament*. London: Rivingtons.
- BAUER W. (1979). *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago: University Press.
- BOVER, I. (1968). *Novi testamenti. Biblia graeca et latina*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- BOCK, D. (1994). *Luke 1:1-9:50. Baker Exegetical Commentary on the New Testament*. Michigan: Baker Academic.
- FITZMYER, J. A. (1986). *El Evangelio segun Lucas I: Introducción general*. (MÍNGUEZ, D. trad.). Madrid: Ediciones Cristiandad. (Obra original publicada en anglès en 1981, Doubleday & Company, Inc: New York.).
- (1987). *El Evangelio segun Lucas II. Traducción y comentario capítulos 1-8,21*. (MÍNGUEZ, D. trad.). Madrid: Ediciones Cristiandad. (Obra original publicada en anglès en 1981, Doubleday & Company, Inc: New York.).
- LAMPE G. W. H. (1968). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- TISCHENDORF, C. (1859). *Novum Testamentum Graece*. Cambridge: University Press.
- TREGELLES, S. (1857). *The Greek New Testament*. London: Samuel Bagster and Sons.
- VINCENT, M. (1903). *Textual Criticism of the New Testament*. London: MacMillan & Co.
- VOGELS, H. J. (1922). *Novum Testamentum Graece et Latine*. Düsseldorf: Schwann.
- WESTCOTT, B. & HORT, F. (1882). *The New Testament in the Original Greek*. New York: Harper & Brothers.

INTRODUCCIÓ

- ALONSO, J. (1990). “La espiritualización del «reino» en la línea de «aculturación» del cristianismo dentro del Imperio Romano”, *Cristianismo y aculturación en tiempos del Imperio Romano*, VII. pp. 73-89.
- GROOTENBOER H.(2007).”Reading the Annunciation”, *Art History*, 30, 3. pp. 349-363.
- HODNE L.(2014). “Light Symbolism in Gentile da Fabriano’s Vatican Annunciation”, *Eikón Imago*, 6. pp. 33-50.
- MATEO, I. (1993) “Temas paganos cristianizados”, *Jornadas de Arte*, 6. pp. 37-48.
- POUCET, J. (2014) “L’Évangile selon Jean d’Outremeuse (XIVe s.) Autour de la Naissance du Christ (Myreur, I, p. 307-347 passim). Commentaire”, *Folia Electronica Classica*, 28. pp. 1-19.
- RODRÍGUEZ, I. (1957). “Consideración filológica sobre el mensaje de la anunciación (Luc. 1, 26-38)”, *Helmántica*, 8, 25-27. pp. 223-256.
- RODRÍGUEZ, L. (2014). “La Anunciación”, *Revista Digital de Iconografía Medieval*, vol VI, 12. pp. 1-16.
- SALVADOR, J. M. (2014). “La doctrina de Jacob de Sarug sobre la conceptio per aurem como posible fuente literaria en la iconografía medieval de La Anunciación”, *Mirabilia Ars*, 1. pp. 96-130.

— (2016). “Per aurem intrat Christus in Mariam. An iconographic approach to the conceptio per aurem in Italian Trecento painting from patristic and theological sources”, *De Medio Aevo*, 9. pp. 83-122.

CAPÍTOL I: BIOGRAFIA DE LLUC I CONTEXTUALITZACIÓ DE L'OBRA

- CADBURY, J. (1920). “The Style and Literary Method of Luke”, *HTS* 6. Cambridge Ma: Harvard University Press. pp. 50-51.
- CAIRD, G. B. (1963). *The Gospel of St. Luke*. Baltimore: Penguin.
- CONZELMANN, H. (1960). *The Theology of St. Luke*. New York: Harper & Brothers.
- DIBELIUS, M. (1956). *Studies in the Acts of the Apostles*. London: SCM Press.
- ELLIS, E. E. (1974). “Luke, Saint” *The New Encyclopaedia Britannica*, XI. Chicago: Encyclopædia Britannica Inc. pp. 177-178.
- ENSLIN, M. S. (2009). “Once Again, Luke and Paul”, *ZNW* 61 (3-4). pp. 253-271. <<https://www.degruyter.com/>> [12 juny 2019].
- GLOVER R. (1964-1965). “«Luke the Antiochene» in Acts”, *NTS* 11 (1). pp. 97-106. <<https://www.cambridge.org/>> [12 juny 2019].
- HAENCHEN, E. (1971). *The Acts of the Apostles A Commentary*. Filadelfia: Westminster.
- HARNACK, A. Von (1907). *Luke the Physician: The Author of the Third Gospel and the Acts of the Apostles*. Nueva York: Putnam.
- HOBART, W. K. (1954). *The Medical Language of St. Luke. A Proof from Infernal Evidence that «The Gospel according to St. Luke» and «The Acts of the Apostles» Were Written by the Same Person, and that the Writer Was a Medical Man*. Grand Rapids: Baker.
- KING, N. Q. (1959). “The «Universalism» of the Third Gospel”, *SE I (TU 73)*. Berlin: Akademie-Verlag,
- KNOWLING, R. J. (1902). “The Medical Language of St. Luke”, *BW* 20 (4). Chicago: University of Chicago Press. pp. 260-271.
- LAKE, K. (1922). “Luke” *Dictionary of the Apostolic Church* (1). New York: Charles Scribner's Sons. p. 719.
- LINDEBOOM, G. A. (1965). “Luke the Evangelist and the Ancient Greek Writers on Medicine”, *Janus: Revue internationale de l'histoire des sciences, de la médecine, de la pharmacie et de la technique* 52. Leiden: Brill. pp. 143- 148.
- MANSON, T. W. (1944). “The Life of Jesus: a survey of the available material. 3) The Work of St. Luke”, *BjRL* 28. Manchester: John Rylands University Library. pp. 382-403.
- REICKE, B. I. (1964). *The Gospel of Luke*. Richmond: John Knox.
- UNNIK, W. C. Van (1966). “Luke-Acts, a Storm Center in Contemporary Scholarship”, *Studies in Luke-Acts*, 15-32. a L. E. Keck i J. L. Martyn (ed.), , Nashville-Abingdon.
- VIELHAUER, P. (1966). “On the «Paulinism» of Acts”, *Studies in Luke-Acts*. (KECK, L. et MARTIN J. trad.). Philadelphia: Fortress. pp.33-50

CAPÍTOL 3: COMENTARI GENERAL

FERNÁNDEZ, D. (1978) “La acción del Espíritu Santo y María en la obra de la Salvación”, *Estudios Marianos*, 43. p. 200.

- GONZÁLEZ, J. I. (1996) “«Parvulus Puer in Annuntiatione Virginis». Un estudio sobre la iconografía de la Encarnación”, *Espacio, Tiempo y Forma, Serie VII, Historia del Arte*, 9, pp. 11-45
- MANTEAU-BONAMY, H. M. (1971) *La Vierge Marie et le Saint-Esprit*. Paris: Lethielleux. p. 77.
- MATEO, I. (1977) “Temas paganos cristianizados”, *VI Jornadas del departamento de Hª del arte «Diego Velázquez»: La visión del mundo clásico en el arte español*. Madrid: Alpuerto. pp. 37-48.
- MORALEJO, S. (1977) “Aportaciones a la interpretación del programa iconográfico de la catedral de Jaca”, *Homenaje a D. José Mª Lacarra de Miguel, I*. Zaragoza. p. 173-202.
- RIESTRA, J. A. (1993) “El espíritu Santo y Maria en el misterio de la Anunciación”, *Scripta Theologica* 25. pp. 221-235.
- ROSCHINI, G. M. (1976-1977) *Il Tuttosanto e la Tuttasanta. Relazioni tra Maria SS. E lo Spirito Santo, vol. 2*. Rome: Marianum. p. 139.
- SALVADOR, J. M. (2015) “«Per aurem intrat Christus in Mariam». Aproximación iconográfica a la «conceptio per aurem» en la pintura italiana del Trecento desde fuentes patrísticas y teológicas”, *Ilu. Revista de ciencias de las religiones*, 20. pp. 193-230. <<https://dialnet.unirioja.es/>> [12 juny 2019]
- SERRA, A. (1984) “Aspetti mariologici della pneumatologia di Lc 1,35”, *Maria e lo Spirito Santo (Atti del 4º Simposio Mariologico Internazionale)*. Roma: Marianum EDB. pp. 171-181.
- TAYLOR, V. (1920) *The Historical Evidence for the Virgin Birth*. Oxford: Clarendon Press. pp. 40-62
- TOLNAY, C. (1959) “L’autel Merode du maitre de Flémalle”, *Gazette des Beaux Arts*, LIII. pp. 65-77.
- WELZEN, H. (2011). “Exegetical analyses and spiritual readings of the story of the annunciation (Luke 1:26-38)”, *Acta Theologica* 15. 21-36. pp. 22-36. <<https://www.researchgate.net/>> [12 juny 2019].

ANNEXOS

SIGLA CODICES GRACI

<i>codex</i>	<i>saec.</i>	<i>bibliothecam</i>
κ (01)	IV	Londres, Brit. Libr., Add. 43725
A (02)	V	Londres, Brit. Libr., Royal 1 D. VIII
B (03)	VI	Roma, Bibl. Vatic., Gr. 1209
C (04)	V	Paris, Bibl. Nat., Gr. 9
D (05)	V	Cambridge, Univ. Libr., Nn. 2. 41
L (019)	VIII	Paris, Bibl. Nat., Gr. 63
W (032)	V	Washington, Smithsonian Inst., Freer Gall. Of Art, 96. 274
Δ (037)	IX	St. Gallen, Stiftsbibl., 48
Θ (038)	IX	Tbilisi, Inst. rukop., Gr. 28
Ψ (044)	IX/X	Athos, Lavra, B ¹ 52
0130	IX	St. Gallen, Stiftsbibl., 18, p. 143-146; 45, p. 1. 2; Zürich, Zentralbibl., C. 57
33	IX	Paris, Bibl. Nat., Gr. 14
565	IX	St. Petersburg, Ross. Nac. Bibl., Gr. 53
579	XIII	Paris, Bibl. Nat., Gr. 97
700	XI	Londres, Brit. Libr., Egerton 2610
892	IX	Londres, Brit. Libr., Add. 33277
1241	XII	Sinai, Katharinen-Kl., Gr. 260
1424	IX/X	Chicago/Ill., Jesuit-Krauss-McCormick Libr., Gruber Ms. 152
1194	XI	Sinai, Katharinen-Kl., Gr. 157
2542	XIII	St. Petersburg, Ross. Nac. Bibl., Gr. 694
l 2211	995/996	Sinai, Katharinen-Kl., Arab. 116

f^1 = 1, 118, 131, 209, 1582 *et al.*,

f^{13} = 13, 69, 124, 174, 230, 346, 543, 788, 826, 828, 983, 1689, 1709, *et al.*,

m = 2, 3, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 18, 20, 21, 23-25, 27, 29, 30, 32, 34, 36, 37, 39, 40, 44-47, 49, 50, 52-55, 57, 58, 60, 63, 65, 66, 68, 70, 73-78, 80, 82-84, 89, 90, 92, 95, 97-100, 105, 107-112, 116, 119-123, 125, 127-129, 132-134, 136-144, 146-148, 150, 151, 155, 167, 170, 171, 177, 183, 185-187, 190, 192-204, 207, 208, 210, 212, 214, 215, 217, 219-221, 223, 224, 226, 227, 231, 232, 235, 236, 240, 244-248, 250, 259-262, 264, 266, 267, 269, 272, 275-278, 280, 282, 292, 300, 302, 304, 306, 308, 309, 313, 314, 316, 319, 320, 324, 235, 327-329, 331, 334, 337, 342, 347, 351-362, 364, 366-369, 373-376, 379, 381, 384-386, 388, 390, 392-396, 399, 401, 402, 404, 405, 407-715, 418, 419, 422, 425, 426, 432, 438, 439, 443, 450, 452, 454, 457, 458, 461, 465, 466, 469, 476, 480, 491, 496, 498, 506, 507, 509-512, 514, 516, 518-521, 523, 526, 528, 529, 531-535, 538, 540, 541, 546-551, 553, 554, 556, 558-560, 564, 568, 570, 5731, 573, 575, 577, 578, 580, 583-588, 592-594, 596, 597, 600-604, 607, 616, 618, 620, 622, 624-628, 632-634, 637-640, 644, 645, 648-651, 655-657, 662-664, 666, 668, 669, 672-674, 677, 680, 684-686, 688-692, 694, 696, 698, 699, 705, 707, 708, 711, 714, 715, 717, 718, 721, 724, 725, 734, 736, 737, 739, 741, 745, 746, 748, 750, 754-757, 770, 794, 798, 801, 802, 824, 825, 831, 836, 839-841, 843-846, 848, 852, 853, 857, 862, 864, 866-868, 870, 877, 880, 884, 887, 890, 893, 894, 896, 901, 910, 911, 914, 916, 919-922, 928, 936-938, 942-944, 950, 951, 959, 962, 967, 970, 977, 980, 991, 993, 994, 1013, 1016, 1023, 1028, 1030, 1031, 1045, 1069, 1070, 1072-1078, 1080, 1094, 1099-1101, 1103-1105, 1107, 1110, 1112, 1119, 1121, 1129, 1148-1150, 1161, 1170, 1185, 1186, 1189-1191, 1193, 1196, 1198-1200, 1202, 1203, 1205-1209, 1211-1215, 1217, 1218, 1220-1227, 1231-1236, 1238, 1240, 1244, 1247-1250, 1254, 1255, 1260, 1264, 1277, 1283, 1285, 1300, 1309, 1310, 1312, 1314, 1316, 1320, 1323, 1324, 1328, 1330, 1331, 1334, 1339-1341, 1343, 1345, 1347, 1350-1352, 1356, 1360, 1370, 1374, 1392, 1395, 1400, 1417, 1437, 1438, 1444, 1445, 1447, 1449, 1452, 1470, 1476, 1482, 1483, 1492, 1503, 1504, 1508, 1513-1517, 1520, 1521, 1539, 1540, 1543, 1545, 1547, 1548, 1556, 1566, 1570, 1572, 1577, 1583, 1594, 1597, 1604, 1605, 1607, 1613, 1614, 1617-1619, 1622, 1626, 1628, 1636, 1637, 1649, 1656, 1662, 1668, 1672, 1673, 1683, 1693, 1701, 1714, 1717, 1720, 1723, 1725-1728, 1730-1734, 1736-1738, 1740-1743, 1745-1750, 1752, 1754-1757, 1759, 1761-1763, 1767, 1768, 1770-1772, 1800, 1821, 1826, 1828, 1829, 1835, 1847, 1849, 1851, 1855, 1856, 1858-1862, 1869, 1870, 1872, 1878-1880, 1882, 1883, 1888, 1889, 1897, 1899, 1902, 1905-1907, 1911, 1914-1934, 1936-1938, 1941, 1946, 1948, 1951, 1952, 1954-1958, 1967, 1968, 1970-1972, 1974, 1975, 1978-1982, 1986, 1988, 1992, 1997, 1998, 2001, 2003, 2007, 2009, 2013, 2085, 2096, 8096, 2098, 2111, 2119, 2125, 2126, 2132, 2133, 2135, 2139-2142, 2144, 2160, 2172, 2173, 2175-2178, 2181, 2183, 2187, 2189, 2191, 2199, 2218, 2221, 2236, 2261, 2266, 2267, 2273, 2275, 2277, 2281, 2289, 2295, 2300, 2303, 2306, 2307, 2309-2311, 2352, 2353, 2355, 2356, 2373, 2376, 2380-2382, 2386, 2389, 2390, 2423-2425, 2431, 2441, 2447, 2450, 2466, 2468, 2475, 2479, 2484, 2490, 2491, 2496, 2499-2503, 2507, 2532, 2534, 2536, 2540, 2545, 2549, 2552, 2554, 2558, 2572, 2573, 2578, 2579, 2581, 2584, 2587, 2593, 2600, 2619, 2626, 2627, 2629, 2631, 2639, 2657, 2666, 2668, 1671, 2675, 2690, 2691, 2696, 2698-2700, 2704, 2711, 2712, 2716, 2723, 2746, 2761, 2784, 2784, 2758, 2815, 2817, 2829 et permulti alii

PATRES ECCLESIAE

Ad	Adamantius	300/350
Epiph	Epophanius de Constantia	†403
Eus	Eusebius de Caeserea	†339/340
Ir ^{lat}	Irenaeus, traductor llatí	a. 395
Or	Origen	†254
Tert	Tertullian	†p. 220

ALTRES EDICIONS CRÍTQUES DEL TEXT

T	Tischendorf, <i>Editio octava critica maior</i> , 1869/72
H	Westcott/Hort, 1881
S	von Soden, 1913
V	Vogels, 1922 (⁴ 1995)
M	Merk, 1933 (¹⁰ 1984)
B	Bover, 1943 (⁵ 1968)
N	Nestle/Aland, ²⁵ 1963

SIGNA, SIGLA, ABBREVIATIONIS

om.	verbum/a sequens omittitur
transp.	verborum ordo invertitur
inser.	hic aliquid inseritur
*	prima manus cod
^{1,2,3} vel ^{a b c}	correctores cod, dummodo distingui possint
lem	lemma
()	ita includuntur testes a ceteris non nisi minoribus rebus discrepans
;	distinguit codices a patribus
:	distinguit varias lectiones ad eundem locum pertinentes
	distinguit varias lectiones in eodem versu ocurrentes
	distinguit varias lectiones duorum versuum
f ¹	familia codd min. 1 et aliorum
f ¹³	familia codd min. 13 et aliorum
Ⓜ	textus a plerisque codd praebitus
Ⓞ	versio Graeca Veteris Testamenti (LXX)
saec	saeculum
pc	pauci
al	alii
a	ante
p	post

